

ADAM ŁOPATKA i ZYGMUNT ZIEMBIŃSKI

TREŚĆ I FUNKCJA ZASAD WSPÓŁŻYCIA SPOŁECZNEGO

Przegląd orzecznictwa S. N. opublikowanego w okresie
od 1 I 1957 do 30 VI 1960

Niniejsze opracowanie jest kontynuacją naszego artykułu pt. *Próba systematyzacji zasad współżycia społecznego wg orzecznictwa S. N.*¹. Jest ono próbą syntezy orzecznictwa S. N. w zakresie zasad współżycia społecznego, ogłoszonego w okresie od 1 I 1957 do 30 VI 1960. Przyjęliśmy tu w zasadzie systematykę analogiczną do systematyki wspomnianego artykułu.

Koncepcje teoretyczne co do pojęcia i funkcji zasad współżycia, wypracowane przez S. N. w latach 1950—1956, nie uległy w omawianym okresie istotnym zmianom². Występuje jednak tendencja

¹ „Państwo i Prawo” [cyt. dalej — PiP] 1957, nr 4—5, s. 802—822.

² Między innymi S. N. expressis verbis przyjął tezę, że zwroty przepisów dawnego ustawodawstwa w rodzaju „zgodności z wymaganiami dobrej wiary” i „zwyczajami uczciwego obrotu” należy rozumieć jako zgodność z zasadami współżycia społecznego w Państwie Ludowym (Orzeczenie z dnia 12 XII 1957 r. 2 CR 1137/57, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego” [cyt. dalej — OSN] 1959, z. II, C45 s. 51—52). To stanowisko znalazło też wyraz w projekcie kodeksu cywilnego PRL z 1960 r. Warto tu zauważyć, że S. N. w orzeczeniu z dnia 28 V 1958 r. (3 CR 263/57, OSN 1959, z. IV, C 110, s. 86) utożsamia zasady współżycia po prostu z postulatami dyktowanymi przez interes ogółu ludności pewnego obszaru. Jest to ujęcie nazbyt symplicystyczne. Nadal też występują w niektórych orzeczeniach niejasności co do stosunku wzajemnego „zasad prawnych”, „zasad ustrojowych” i „zasad współżycia społecznego”. Por. na przykład Orzeczenie z dnia 24 IV 1956 r., I CR 386/56, „Nowe Prawo” [cyt. dalej — NP] 1957, nr 4, s. 126; Orzeczenie z dnia 25 III 1958 r., 3 CR 451/57, OSN 1960, z. I, s. 46; Orzeczenie z dnia 12 VII 1958 r., 2 CR 359/58, „Orzecznictwo Sądów Powszechnych i Komisji Arbitrażowej” [Cyt. dalej OSPiKA] 1959, C 201, s. 400. Pojęcie zasad współżycia pozostaje zresztą nadal przedmiotem sporu teoretyków. Dla J. Wróblewskiego: „Zasady współżycia społecznego to ... zespół norm o bliżej nie sprecyzowanym charakterze” (*Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959, Wyd. Prawnicze,

do rozszerzania funkcji prawnej zasad współżycia. Wobec tego, że zasadnicze koncepcje ustaliły się już w latach poprzednich, w orzecznictwie opublikowanym w omawianym okresie stosunkowo mało jest dygresji ogólnoteoretycznych na temat zasad współżycia. W okresie tym S. N. przeważnie nie „formułował” nowych zasad współżycia ani ich nie „proklamował”, lecz konkretyzował i precyzował zasady sformułowane w latach poprzednich. Dzięki temu orzecznictwo to ma doniosłe znaczenie dla procesu stosowania prawa, zwłaszcza wobec zrozumiałego znaczenia praktycznego, jakie ma sformułowanie przez S.N. określonej zasady współżycia. Z tym trafnym stanowiskiem kolidują pewne orzeczenia, w których S.N. sugeruje nadmierną kazuistykę w stosowaniu zasad współżycia. Na przykład jedno z orzeczeń głosi: „Zastosowanie art. 3 p.o.p.c. wymaga szczególowej indywidualizacji każdego przypadku, wykluczając formułowanie wskazówek ogólnych”³. Taka nadmierna kazuistyka podważałaby bowiem sam sens formułowania przez S.N. zasad współżycia.

I

W zakresie pozaprawnych zasad regulujących stosowanie zasad współżycia spotykamy kilka orzeczeń wyjaśniających sposób rozstrzygnięcia konfliktów między interesami jednostki a interesami zbiorowości. Tak na przykład to, że w konflikcie przeciwstawia się interes pojedynczej osoby interesom wielu jednostek, samo przez się nie przesądza jeszcze o tym, iż zasady współżycia nakazują rozstrzygnięcie w myśl interesów wielu. Wystąpi ten problem wtedy,

s. 263, s. 391), dla S. Grzybowskiemu zasady współżycia społecznego są bardziej wyraźnym miernikiem niż normy moralności (Głosa do orzecz. S. N. z 29 VI 1957 r., 2 CR 499/57, OSPiKA 1958, C 135, s. 304). Przegląd ważniejszych opracowań zagadnienia znajduje się przy orzeczeniu S. N. z 11 IX 1957 r., 3 CR 888/57, OSPiKA 1958, C 229, s. 542–543, Por. też ostatnio ogłoszone artykuły: A. Kunicki, *Art. 3 przepisów ogólnych prawa cywilnego de lege ferenda*, PiP 1960, nr 6, s. 969–976; A. Osten-Sacken, *Głos w dyskusji nad projektem kodeksu cywilnego*, PiP 1960, nr 7, s. 98–100. A. Łopatka, *Jaką rolę przyznać zasadom współżycia społecznego w nowym kodeksie cywilnym PRL*, PiP 1960, nr 10, s. 599–605.

³ Orzecz. z dnia 6 VI 1957 r. 2 CR 713/57, PiP 1958, nr 8–9, s. 456. Por. też orzecz. z dnia 28 V 1958, 3 CR 263/57, OSN 1959, z. IV, C 110 s. 86, a także orzecz. z dnia 4 II 1957, 3 CR 787/55, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” [cyt. dalej — RPiE] 1958, z. I, s. 317, oraz orzecz. z dnia 19 VII 1957 r., 1 CR 1176/56, OSPiKA 1958, C 104, s. 229.

gdy chodzić będzie o konflikt nieistotnych interesów ogółu członków jakiejś grupy z doniosłym interesem jednostki⁴. Podobnie zasada szczególnej ochrony mienia społecznego „nie stwarza żadnego immunitetu dla przedsiębiorstwa państwowego, które — biorąc udział w ogólnym obrocie prawnym — nie korzysta i w stosunkach cywilnoprawnych z innymi podmiotami korzystać nie może z jakichkolwiek szczególnych przywilejów, nie wynikających z wyraźnego przepisu prawa”⁵.

Znajdujemy też dalsze przykłady kierowania się dyrektywą, że powoływać się na zasady współżycia po to, aby „obezwładnić” w danym przypadku przepis prawny, może ten tylko, kto sam swoim postępowaniem zasad tych nie narusza. Przy tym w porównaniu z poprzednimi orzeczeniami S.N. ogranicza dopuszczalność wyjątków od tej dyrektywy⁶. Tak na przykład S. N. w sprawach o eksmisję współnajemcy z lokalu — w warunkach kiedy obaj współnajemcy naruszyli zasady współżycia — nie zajmuje się porównywaniem, który z; nich naruszył zasady jaskrawiej⁷.

Odpowiednio do zasady, że nie można odmówić należytej ochrony prawnej temu, kto działając zgodnie z zasadami współżycia naraził się na szkodę⁸, S.N. uważa za zasadę współżycia to, iż nikt nie może odnosić korzyści z własnego niedbalstwa czy nielojalności wobec partnera umowy⁹.

A. Ogólne zasady współżycia. Rozwinięta została zasada współżycia, że niedopuszczalne jest pobieranie zysku bez pracy. I tak na przykład niedopuszczalne jest wypłacanie zasiłku kadrowego członkowi związku sportowego w sytuacji, w której zasiłek ten „nie byłby uzasadniony np. potrzebą intensywnego odżywiania się w okresie forsownego treningu przed zawodami sportowymi o bardziej donio-

⁴ Orzec. z dnia 11 IX 1957, 3 CR 710/57, OSN 1958, z. IV, C 111, s. 72. Por. też orzec. z dnia 23 IX 1958, 4 CO 18/58, PiP 1959, nr 12, s. 1085.

⁵ Orzec. z dnia 20 V 1957, 1 CR 493/57, RPiE 1958, z. IV, s. 323.

⁶ Orzec. z dnia 6 VI 1957, 2 CR 713/57, PiP 1958, nr 8—9, s. 456 i orzec. z dnia 24 IX 1958, 3 CR 552/58, OSPiKA 1960, C 4, s. 14.

⁷ Orzec. z dnia 31 X 1956, 1 CR 759/56, OSN 1957, z. IV, C 112, s. 77.

⁸ Przykładem stosowania tej zasady może być uchwała S. N. z dnia 2 IX 1957 r., (2 CO 10/57, OSPiKA 1958, C 74, s. 153), chroniąca interesy plantatora zawierającego umowę kontraktacyjną, jako osoby, która ogranicza swoją swobodę gospodarowania z korzyścią dla interesów gospodarczych społeczeństwa. Ta sama myśl zawarta jest w orzec. z 24 XI 1954, 2 CR 1136/54, OSPiKA 1958, C 269, s. 637.

⁹ Orzec. z dnia 1 XII 1958, 2 CR 194/57, OSN 1960, z. II, s. 60.

słym znaczeniu"¹⁰. Tak samo nie dałoby się pogodzić z tą zasadą, by sprawcy zaboru mienia, pozwani o odszkodowanie, zachowali korzyści uzyskane z przestępstwa, co miałyby miejsce w razie ustalenia wysokości szkody na podstawie urzędowej ceny skradzionych rzeczy, niższej od ceny wolnorynkowej¹¹. Nie jest jednak sprzeczne z tą zasadą żądanie wynagrodzenia za pracę, którą pracownik gotów był pełnić¹².

Rozwijając ogólną zasadę współzycia, że członkowie społeczeństwa powinni przestrzegać lojalności we wzajemnych stosunkach, S.N. orzekł, iż w braku szczegółowej umowy o dzieło zamawiający powinien zapłacić normalne koszty wykonania dzieła, a nie koszty nadmierne, wywołane nieudolnością przyjmującego zamówienie czy też brakami w organizacji jego przedsiębiorstwa¹³. Kolidowałoby też z obowiązkiem lojalności stwarzanie pozorów, iż uznaje się roszczenie po to, aby następnie zasłaniać się upływem okresu przedawnienia¹⁴. To samo odnosi się do przypadku, gdy jedna strona działaniem swoim uniemożliwiła drugiej wykonanie odpowiedniej czynności w określonym dla tej ostatniej terminie zawitym¹⁵. Nakaz lojalności wymaga, aby powoływać się na niemożność spełnienia świadczenia — np. wobec dożywotnika — wtedy tylko, gdy świadczenie w wymagany sposób i w określonym wymiarze jest niewykonalne nawet przy maksymalnym wysiłku zobowiązanego¹⁶. Znajdujemy też potwierdzenie stanowiska S. N. zawartego we wcześniejszych orzeczeniach dotyczących nakazu lojalności¹⁷.

Nadto orzecznictwo zawiera sformułowanie kilku dalszych ogólnych zasad współzycia. Należy do nich zasada, iż nie można bezpodstawnie odmówić zawarcia umowy, doniosłej dla oferenta, jeżeli

¹⁰ Orzec. z dnia 16 XII 1958, 2 CR 1115/57, OSPiKA 1959, C 211, s. 427.

¹¹ Orzec. z dnia 22 XII 1956, 2 CR 1524/54, RPiE 1958, z. I, s. 307.

¹² Orzec. z dnia 20 I 1958, 2 CR 36/58, PiP 1958, nr 11, s. 876.

¹³ Orzec. z dnia 15 VI 1957, 1 CR 922/56, PiP 1958, nr 7, s. 186.

¹⁴ Orzec. z dnia 22 II 1958, 3 CR 391/57, NP 1959, nr 2, s. 236, oraz orzec. z dnia 3 VI 1959, 2 CR 532/58, RPiE 1960, z. II, s. 399.

¹⁵ Orzec. z dnia 3 VI 1958, 1 CR 247/58, OSPiKA 1959, C 249, s. 520.

¹⁶ Orzec. z dnia 27 VI 1956, 4 CR 8/56, OSPiKA 1958, C 174, s. 385.

¹⁷ Orzec. z dnia 19 XI 1956, 1 CR 364/55, OSPiKA 1958, C 37, s. 80; orzec. z dnia 16 V 1958, 1 CR 529/57, OSPiKA 1959, C 162, s. 312; orzec. z dnia 31 XII 1958, 4 CR 161/58, OSPiKA 1959, C 132, s. 246. Szczególnie kazuistyczny przypadek zastosowania tejże zasady współzycia przedstawia orzec. z dnia 17 I 1958, 1 CR 560/57, OSPiKA 1959, C 7, s. 19.

oferent nie może zwrócić się z tą ofertą do kogo innego. Np. P.Z.U. jako monopolista w zakresie ubezpieczeń nie może odmówić zawarcia umowy o ubezpieczenie¹⁸.

Przyjmuje się jako zasadę współżycia społecznego zasadę równouprawnienia członków spółdzielni¹⁹.

Tak samo jest zasadą współżycia społecznego, że członek spółdzielni ma prawo obrony swoich interesów w życiu wewnętrznym spółdzielni²⁰.

B. Zasady współżycia dotyczące pracy. W tej grupie zasad współżycia orzecznictwo konkretyzuje bliżej niektóre zasady poprzednio już sformułowane. Należy do nich zasada, iż obowiązkiem pracownika jest dbać o interesy uspołecznionego zakładu pracy jako całości. W konsekwencji: „Pracownik przedsiębiorstwa państwowego nie powinien korzystać z faktu wypowiedzenia mu pracy przez samego tylko dyrektora przedsiębiorstwa, jeżeli skutkiem błędu prawnego taka praktyka powszechnie jest stosowana i przez pracowników w zasadzie nie kwestionowana, chyba że szczególne racje usprawiedliwiają dochodzenie roszczeń przez pracownika”²¹. Stanowisko to może budzić pewne wątpliwości, gdyż zawiera niewątpliwie deprecjację wymaganej przez ustawę formy czynności prawnej. Naruszeniem omawianej tu zasady współżycia jest również nieuzasadnione zwlekanie z żądaniem odszkodowania z tytułu bezprawnego wypowiedzenia stosunku pracy przez pracodawcę, powodujące zwiększenie odszkodowania²². Ten sam charakter może mieć żądanie uznania bezskuteczności wypowiedzenia umowy o pracę w okresie ciąży, gdy zainteresowana podjęła inną pracę i dopiero po zrezygnowaniu z niej zaczęła domagać się uzna-

¹⁸ Orzec. z dnia 8 II 1958, 1 CR 619/57, NP 1958, nr 11, s. 109. Por. też głosę M. Piekarskiego, tamże, s. 111—112.

¹⁹ Orzec. z dnia 10 IV 1959, 1 CR 668/58, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” [cyt. dalej — PUG] 1959, nr 10, s. 354. Wydaje się, że odwoływanie się do tej zasady jako do zasady współżycia społecznego jest zbędne wobec brzmienia art. 69 ust. 1 konstytucji. Zasada ta jest niewątpliwie zasadą prawną.

²⁰ Orzec. z dnia 9 XII 1957, 4 CR 1188/56, PUG 1959, nr 8, s. 314—315.

²¹ Orzec. z dnia 23 IX 1958, 4 CO 18/58, PiP 1959, nr 12, s. 1085. Por. też uchwałę składu 7 sędziów S. N. z dnia 26 X 1959, 1 CO 27/59, PiP 1960, nr 6, s. 1044.

²² Orzec. z dnia 20 I 1958, 2 CR 36/58, PiP 1958, nr 11, s. 876.

nia wypowiedzenia pracy przez pierwszego pracodawcę za bezskuteczne²³.

S.N. rozwinął też zasadę uprzednio już sformułowaną, iż każda praca powinna być należycie wynagrodzona i to nawet w przypadku gdy nie istniał stosunek pracy w rozumieniu prawa. Odnosi się to na przykład do pracy konkubiny zmarłego właściciela gospodarstwa rolnego, która zasadnie liczyła, że wyjdzie zamaż za zmarłego²⁴. Również wydawca nie może uchylić się od zapłaty autorowi honorarium za dzieło reprezentujące odpowiedni poziom, jeżeli nie dochodzi do jego zamierzonej publikacji tylko ze względu na interes społeczny²⁵. Nie można również skutecznie wyłudzić zrzeczenia się wynagrodzenia za wykonaną już pracę²⁶. Byłoby też sprzeczne z tą zasadą, gdyby pracodawca powołał pracownika na niższe stanowisko zaszeregowując go według stawek przewidzianych dla tego stanowiska, a faktycznie powierzył mu stanowisko wyższe, żądając pracy trudniejszej i bardziej odpowiedzialnej²⁷. „S.N. nie widzi podstaw do uznania, by z reguły postanowienia umowy indywidualnej, bardziej korzystne dla pracownika niż postanowienia układu zbiorowego, sprzeciwiały się ... zasadom współżycia społecznego”²⁸. Niedopuszczalne jest jednak nadmierne zwiększenie uposażenia, jeżeli jest ono uzależnione również od wyników pracy innych członków spółdzielni²⁹. (Chodzi tu o premię w wysokości 20 000 zł dla przewodniczącego spółdzielni z tytułu 0,5% prowizji od obrotu).

Rozwijając zasadę, iż nikt nie może pobierać wynagrodzenia za pracę, której nie wykonał, wyjąwszy przypadki wyraźnie w ustawie przewidziane, S.N. orzekł, że niedopuszczalna jest umowa, w której pracownik przedsiębiorstwa państwowego, przyjmujący zlecenie od innego przedsiębiorstwa, zobowiązuje się pełnić za osobnym wyna-

²³ Orzec. z dnia 30 I 1957, 1 CR 1226/57, Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zagadnień Socjalnych 1959, nr 2, s. 55.

²⁴ Orzec. z dnia 10 IV 1957, 3 CR 132/57, „Przegląd Zagadnień Socjalnych” [cyt. dalej — PZS]1958, nr 7, s. 58.

²⁵ Orzec. z dnia 21 XII 1957, 1 CR 1166/57, OSPiKA 1959, C 112, s. 201. Por. też orzec. z dnia 27 V 1958, 2 CR 547/57, PiP 1959, nr 3, s. 587.

²⁶ Orzec. z dnia 15 VI 1957, CR 300/57, PZS 1958, nr 7, s. 53.

²⁷ Orzec. z dnia 20 VII 1955, 2 CO 23/55, OSN 1957, z. III, C 70, s. 38, oraz orzec. z dnia 7 I 1957, 2 CR 605/56, PZS 1957, nr 12, s. 56.

²⁸ Uchwała z dnia 15 XI 1956, 4 CO 31/56, OSN 1957, z. III, C 89, s. 35, Por. też orzec. z dnia 13 II 1957, 4 CR 1222/56, PZS 1958, nr 7, s. 60.

²⁹ Orzec. z dnia 3 IV 1959, 4 CR 1045/58, NP 1960, nr 4, s. 578—580. Por. też orzec. z dnia 14 III 1956, 1 CR 1043/55, OSN 1957, z. IV, C 97, s. 29.

grodzieniem obowiązki inspektora nadzoru robót, którymi sam będzie kierował z racji pracy w zatrudniającym go przedsiębiorstwie. Prowadziłoby to bowiem do pobierania przez pracownika drugiego wynagrodzenia za czuwanie przezeń nad prawidłowym wykonywaniem własnych czynności, do czego jest zobowiązany każdy pracownik³⁰. Naruszałoby również tę zasadę pobieranie przez adwokata wynagrodzenia za każdą z identycznych kilkunastu spraw, w których wniósł on pozwy w tym samym czasie i które sąd rozpoznał w tym samym dniu. Niedopuszczalne jest bowiem, by adwokat przy jednym i tym samym nakładzie pracy i stracie czasu, rozdzielonych na poszczególne sprawy, mógł korzystać z pełnych stawek dla każdej sprawy³¹.

S.N. potwierdził zasadę, iż pracownik jest odpowiedzialny wobec zakładu pracy tylko za szkody przez siebie zawinione; nie ponosi natomiast odpowiedzialności z tytułu ryzyka i to nawet w przypadku, gdyby się do tego zobowiązał³². Nie narusza jednak tej zasady przerzucanie ryzyka na prowadzącego sprzedaż na podstawie umowy agencyjnej, gdyż w prowizji mieści się nie tylko wynagrodzenie za pracę³³.

Rozwijając zasadę, iż kierownictwo zakładu pracy ma obowiązek życzliwie odnosić się do pracowników i stwarzać im odpowiednią atmosferę pracy, S.N. stwierdził, że zwłoka w wydaniu zaświadczenia o pracy zwolnionemu pracownikowi jest czynem niedozwolonym, który może powodować obowiązek odszkodowania³⁴. Z zasadą tą jest sprzeczne wydawanie poufnych opinii o pracownikach³⁵. Niedopuszczalne jest także udzielanie opinii nieprawdziwej opartej na domysłach, plotkach itp., jak i umieszczanie w opinii danych ujem-

³⁰ Orzeczn. z dnia 31 VIII 1957, 4 CR 1013/56, PiP 1958, nr 4, s. 723.

³¹ Orzeczn. z dnia 20 XII 1957, 3 CZ 187/57, RPiE 1958, z. IV s. 326.

³² Orzeczn. z dnia 26 V 1956, 3 CR 1011/55, PZS 1957, nr 7, s. 53.

³³ Orzeczn. z dnia 9 V 1957, 4 CR 150/56, PUG 1958, nr 10, s. 386; orzeczn. z dnia 7 I 1958, I CR 109/57, RPiE 1959, z. III, s. 341, oraz orzeczn. z dnia 17 II 1958, 3 CR 375/57, RPiE 1959, z. I, s. 332.

³⁴ Orzeczn. z dnia 24 I 1957, 3 CR 1005/55, PZS 1957, nr 7, s. 51.

³⁵ Orzeczn. z dnia 4 I 1957, 4 CR 2/57, RPiE 1958, z. III, s. 327. W orzeczeniu tym S. N. stwierdza między innymi: „Ponieważ przedstawiona zasada współżycia społecznego była ugruntowana w poczuciu prawnym i moralnym społeczeństwa od dawna (choć praktyka zakładów pracy z nią się nie liczyła), a nie powstała dopiero w chwili wydania zarządzenia nr 284 Prezesa Rady Ministrów z dnia 13 X 1956 r. (Mon. Pol. nr 86, poz. 998), nie ma podstaw, by za sprzeczne z tą zasadą uznać te tylko opinie, które zostały wystawione po jego wejściu w życie”.

nie charakteryzujących pracownika, a nie mających nic wspólnego z jego przydatnością do pracy zawodowej³⁶. W razie wątpliwości prawnych należy przepisy prawa interpretować w sposób życzliwy dla pracownika³⁷.

Podobnie jak pracownik nie może być pozbawiony wypoczynku z tego tylko powodu, że dla dobra pracy nie wykorzystał urlopu we właściwym terminie, nie może też tracić na tym, że pracował w nadgodzinach. Przeto jeżeli strony ustaliły, że zamiast zapłaty za godziny nadliczbowe pracownik otrzymać ma ekwiwalent w postaci godzin wolnych od pracy, to pracodawca obowiązany jest udzielić mu zwolnienia na odpowiednio o 50 lub 100% większą liczbę godzin niż przepracowana, uwzględniając w ten sposób wymóg, że godziny nadliczbowe mają być wynagradzane wyżej aniżeli godziny zwykłe³⁸.

S.N. sformułował zasadę współżycia, iż nie tylko przy rozwiązywaniu stosunku pracy bez wypowiedzenia, lecz również przy przedłużaniu kontraktu z pracownikiem (np. z nauczycielem), który od dłuższego czasu pracuje u danego pracodawcy, należy brać pod uwagę sytuację życiową pracownika i jego dotychczasowe zasługi dla zakładu pracy³⁹.

C. Zasady współżycia dotyczące stosunków rodzinnych. S.N. sformułował w sposób ogólniejszy niż poprzednio zasadę, iż osoba obciążona obowiązkiem alimentacyjnym, a zwłaszcza obowiązkiem alimentacyjnym względem swego małoletniego dziecka, powinna w celu zaspokojenia usprawiedliwionych potrzeb uprawnionego dążyć do pełnego i właściwego wykorzystania swych możliwości zarobkowych⁴⁰. Zasada ta nie zwalnia jednak uprawnio-

³⁶ Zgodne z linią orzecznictwa S. N. postulaty w sprawie prawnego uregulowania wydawania opinii o pracownikach zmieniających miejsce pracy sformułowała komisja ekonomiczna CRZZ, z tym, iż proponuje ona ograniczyć wymóg przedłożenia opinii do przyjęć pracowników ubiegających się o objęcie stanowisk kierowniczych i związanych z odpowiedzialnością materialną („Trybuna Ludu” z dnia 5 VIII 1960 r., *Opinie pracownicze i pomoc dla młodocianych ...*).

³⁷ Orzec. z dnia 21 XI 1958, 2 CR 995/57, NP 1959, nr 9, s. 1108. Wydaje się jednak, że w tym konkretnym przypadku S. N. poszedł w tym kierunku za daleko.

³⁸ Orzec. z dnia 13 V 1957, 4 CR 622/56, PZS 1958, nr 8—9, s. 81.

³⁹ Orzec. z dnia 28 VIII 1956, 4 CR 334/56, OSPiKA 1957, C 33, s. 94.

⁴⁰ Orzec. z dnia 9 I 1959, 3 CR 212/58, OSPiKA 1960, C 41, s. 89. Por. też orzeczenie cytowane w przypisie 16.

nego od starania się o zaspokojenie swoich potrzeb własnymi zarobkami, poza przejściową sytuacją w toku procesu rozwodowego. Atoli nawet i wtedy uprawniony do alimentacji nie może ze swego uprawnienia korzystać w sposób bezwzględny⁴¹.

S. N. sformułował też kilka dalszych zasad współżycia. Mianowicie niedopuszczalne jest zawieranie umowy, w której jedna ze stron z góry zobowiązywałaby się do wyrażenia przed sądem zgody na rozwód⁴².

Małżonkowie, nawet po rozpadzie pożycia małżeńskiego, powinni odnosić się do siebie w sposób kulturalny. Wymóg ten odnosi się szczególnie do małżonka winnego rozpadu⁴³. Przestrzeganie tego nakazu jest według S. N. warunkiem dopuszczalności zastosowania art. 30 § 2 k. r.

W czasie trwania pożycia małżeńskiego małżonkowie zobowiązani są do wszechstronnej wzajemnej pomocy. Jednak gdy świadczenia materialne jednego z małżonków na rzecz drugiego w czasie trwania małżeństwa byłyby nieproporcjonalnie wysokie i świadczone z nadzieją na rewanż (żona łoży przez kilka lat na studia męża), to po ustaniu pożycia małżeńskiego umowa o zwrot wyłożonych tego rodzaju nakładów nie narusza wspomnianej zasady współżycia⁴⁴.

Ustalenie prawdy obiektywnej co do układu stosunków pokrewieństwa nie jest sprzeczne z zasadą nakazującą kierowanie się dobrem dziecka⁴⁵. Osobom, które za zgodą rodziców przyjęły dziecko na wychowanie w celu późniejszego przysposobienia go, nie przysługuje w braku wyraźnej umowy roszczenie w stosunku do rodziców dziecka o zwrot kosztów utrzymania dziecka, jeżeli do przysposobienia nie doszło wskutek tego, że dziecko nie chciało przebywać u faktycznych opiekunów⁴⁶. Wynika to z zasady, że intencją przysposabiających powinno być głównie dobro dziecka.

D. Zasady współżycia dotyczące wynagrodzenia wyrządzonej szkody. S. N. potwierdził ustaloną już poprzednio zasadę współżycia, iż niedopuszczalne jest żądanie rekompensaty materialnej za cierpienia moralne spowodowane śmiercią bli-

⁴¹ Orzec. z dnia 15 VI 1959, 4 CZ 92/59, RPiE 1960, z. II, s. 410. Nadto por. orzec. z dnia 9 X 1957, 4 CR 1087/56, RPiE 1958, z. III, s. 334.

⁴² Orzec. z dnia 9 VII 1958, 4 CR 607/58, NP 1959, nr 12, s. 1527.

⁴³ Orzec. z dnia 4 XI 1957, 4 CR 1268/56, RPiE 1958, z. IV, s. 321.

⁴⁴ Orzec. z dnia 13 VI 1958, 4 CR 548/58, OSPiKA 1960, C 71, s. 155.

⁴⁵ Orzec. z dnia 8 XI 1957, 1 CR 527/57, NP 1958, nr 9, s. 117.

⁴⁶ Uchwała z dnia 3 X 1958, 1 CO 17/58, OSPiKA 1959, C 164, s. 318.

skiej osoby⁴⁷. Dopełnieniem zasady, iż sumy uzyskane tytułem zadośćuczynienia za krzywdę moralną lub cierpienia fizyczne powinny być przeznaczone na cele zwiększonej konsumpcji, a nie kapitalizacji, jest to, iż odszkodowanie nie może być rażąco niskie⁴⁸. Tak byłoby na przykład gdyby sąd przyznał odszkodowanie w wysokości tylko 1500 zł osobie, która została oszepeczona na całe życie i w 15% straciła zdolność do pracy.

Podobnie jak nie można uchylać się od odpowiedzialności za szkodę materialną przez umieszczanie w umowie „ostrożnościowych klauzul”, nadużywających w istocie zaufania kontrahenta, nie można też umieszczać w umowie klauzuli, która by nakładała na jedną ze stron odpowiedzialność wobec drugiej za następstwa okoliczności zawinionych przez tę ostatnią⁴⁹. W myśl tej zasady nie można na przykład wymagać od plantatora zwrotu zaliczki, gdy zakontraktowana uprawa nie dała spodziewanego plonu wskutek wadliwego instruktażu inspektora plantacyjnego.

E. Zasady współżycia odnoszące się do wykonywania praw majątkowych. Rozszerzając przyjętą zasadę, iż każdy powinien korzystać ze swych uprawnień w sposób, który nie narusza praw innych osób albo narusza je w możliwie najmniejszym stopniu, S. N. przyjmuje, że należy korzystać ze swych praw w sposób możliwie najmniej dolegliwy dla innych. W taki tylko sposób można by uzasadnić orzeczenie, że niedopuszczalne jest żądanie przez dożywotnika równowartości pieniężnej świadczenia nie pobieranego przez pięć lat, jeśli to świadczenie stało się dla żądającego zbędne (chodzi o paszę dla krowy, której dożywotnik się wyżył)⁵⁰.

Rozwijając zasadę, iż niedopuszczalne jest żądanie wykonania świadczeń w taki sposób, by groziło to osobie zobowiązanej pozbawieniem podstaw egzystencji, zwłaszcza gdy uprawniony nie znajduje się w nagłej potrzebie, S. N. orzekł, iż niedopuszczalne jest w myśl tej zasady usunięcie z gruntu posiadacza, którego eksmisja postawiłaby w trudnej sytuacji życiowej; chyba że ta trudna sytuacja

⁴⁷ Uchwała Całej Izby Cywilnej S. N. z dnia 29 I 1957, OSPiKA 1957, C 28, s. 75.

⁴⁸ Wyrok S. W. w Krakowie z dnia 11 XII 1958, II C 1765/57, PUG 1959, nr 8, s. 286—287.

⁴⁹ Orzec. z dnia 5 IX 1957, 4 CR 527/56, OSN 1959, z. I C 16, s. 67.

⁵⁰ Orzec. z dnia 1 IX 1958. 1 CR 649/58, PiP 1959, nr 7, s. 178. Patrz również krytyczną tamże ogłoszoną glosę A. Ohanowicza.

usuwanego miałyby charakter trwałe. W tym przypadku oddalenie powództwa windykacyjnego uzasadnione byłoby tylko wówczas, gdy żądanie wydania rzeczy przedstawiałoby się w danych okolicznościach jako czyn wywołujący szczególnie ujemną ocenę etyczną (np. gdy chodzi o spekulację gruntami)⁵¹. Analogicznie nie można eksmitować z lokalu tego, kto przejściowo znalazł się w trudnej sytuacji życiowej, choćby zalegał z zapłatą trzech rat czynszu⁵². Podobnie niedopuszczalne jest natychmiastowe ściąganie odszkodowania za manko w przypadku, gdyby w następstwie tego zobowiązany miał znaleźć się w wyjątkowo trudnej sytuacji życiowej⁵³.

Właściciel nieruchomości nie może powoływać się na złą wiarę posiadacza, który wznosił budynek na jego gruncie, jeżeli swoim zachowaniem stworzył sytuację, w której posiadacz miał podstawę do wyrobienia sobie przekonania, iż właściciel zrezygnuje z dochodzenia wobec niego swego prawa własności i zgodzi się niejako z ewentualnym przewłaszczeniem w trybie art. 73 § 2 pr. rzecz.⁵⁴

II

S. N. sprecyzował pewne tezy teoretyczne co do funkcji prawnej zasad współżycia. W szczególności zaakcentował ustaloną tezę, iż zasady współżycia, które nie są jednocześnie normami prawa, mogą być podstawą rozstrzygnięcia sprawy jedynie posiłkowo. Wynika to z tezy S. N., iż: „Art. 3 p. o. p. c. nie może mieć zastosowania wówczas, gdy sama ustawa w konkretnej normie daje podstawę prawną do zniesienia względnie ograniczenia tego prawa podmiotowego, którego wykonanie chce się potraktować jako nadużycie prawa. Zagrożony wykonaniem praw przez drugiego winien skorzystać z tych środków obrony, które ustawa dla tych sytuacji przewiduje. Zastosowanie art. 3 p. o. p. c. wchodzi w grę dopiero wówczas, gdy innych

⁵¹ Orzec. z dnia 12 XII 1956, 1 CR 981/56, OSPiKA 1957, C 65, s. 165; orzec. z dnia 5 XI 1958, 2 CR 789/58, RPiE 1959, z. IV, s. 267.

⁵² Orzec. z dnia 24 IX 1958, 3 CR 552/58, OSPiKA 1960, C 4, s. 14; orzec. z dnia 21 VIII 1956, 2 CR 601/55, RPiE 1959, z. I, s. 332.

⁵³ Orzec. z dnia 30 V 1957, 4 CR 389/56, PZS 1957, nr 5, s. 55–56.

⁵⁴ Uchwała z dnia 22 II 1956, IV CO 1/56, NP 1957, nr 2, s. 120. Por. także orzec. z dnia 29 XI 1957 r., 1 CR 952/57, NP 1958, nr 6, s. 116, gdzie S. N. zastrzega, że swoista „dobra wiara” posiadacza trwać musi nie tylko w momencie rozpoczęcia budowy na cudzym gruncie, lecz przez cały czas posiadania budynku.

środków prawnych obrony nie ma"⁵⁵. Przyjmuje się przy tym, że przepisy prawa odpowiadają obowiązującym zasadom współżycia społecznego. Dlatego też tylko w wyjątkowych wypadkach przyznawać mogą one uprawnienia, których realizacja byłaby nadużyciem prawa. Tak na przykład uwzględnianie z urzędu przez sąd terminu zawitego nie może być samo przez się uznane za sprzeczne z zasadami współżycia⁵⁶, chyba że z okoliczności wynikałoby, że skorzystanie z terminu prekluzyjnego przeciwnik osiągnął w drodze np. podstępu⁵⁷.

S. N. potwierdził tezę, iż fakt, że w danych okolicznościach czynienie użytku z uprawnienia naruszałoby zasady współżycia społecznego, nie powoduje wygaśnięcia tego uprawnienia ani powstania nowych uprawnień po stronie przeciwnika, ani też nie wyklucza, że w zmienionych okolicznościach uczynienie użytku z danego uprawnienia będzie zgodne z zasadami współżycia i wobec tego w pełni chronione przez prawo⁵⁸.

Pewne novum stanowi również zaakcentowanie przez S. N., iż zakaz nadużycia prawa odnosi się nie tylko do wszystkich uprawnień materialnoprawnych, lecz również do uprawnień procesowych. I tak S. N. stwierdził, iż art. 3 p. o. p. c. może mieć zastosowanie również w przypadkach powództwa o ustalenie⁵⁹, do roszczeń o zasądzenie kosztów procesu⁶⁰, do prawa podniesienia zarzutu przedawnienia⁶¹, a nawet do prawa wnoszenia powództwa, jeżeli powództwo to w istocie nie miało służyć do rzeczywistego dochodzenia roszczeń⁶².

S. N. stwierdził, iż ugody sądowe, jak wszelkie inne umowy, muszą być zgodne z zasadami współżycia⁶³.

⁵⁵ Orzec. z dnia 11 IX 1957, 3 CR 888/57, OSPiKA 1958, C 229, s. 541. Por. też orzec. z dnia 6 VI 1958, 4 CR 550/58, NP 1959, nr 6, s. 737.

⁵⁶ Orzec. z dnia 26 V 1955, 4 CR 368/55, PZS 1957, nr 1, s. 52; orzec. z dnia 22 XI 1958, 2 CR 931/57, OSPiKA 1960, C 73, s. 161.

⁵⁷ Orzec. z dnia 3 VI 1958, 1 CR 247/58, OSPiKA 1959, C 249, s. 520; orzec. z dnia 3 VI 1959, 2 CR 532/58, RPiE 1960, z. II, s. 399.

⁵⁸ Orzec. z dnia 12 XII 1956, 1 CR 981/56, OSPiKA 1957, C 65, s. 165; orzec. z dnia 28 III 1957, 1 CR 175/57, PiP 1958, nr 1, s. 157; orzec. z dnia 5 XI 1958, 2 CR 789/58, RPiE 1959, z. IV, s. 267.

⁵⁹ Uchwała z dnia 18 X 1955, 4 CO 33/55, OSN 1957, z. III, C 71, s. 44.

⁶⁰ Orzec. z dnia 16 VIII 1958, 1 CZ 103/58, RPiE 1959, z. I, 's. 336.

⁶¹ Orzec. z dnia 25 X—7 XI 1957, 2 CR 332/56, OSN 1958, z. IV, s. 75. W tym przypadku art. 3 p. o. p. c. spełnia odmienną niż zwykle funkcję prawną.

⁶² Uchwała z dnia 8 XI 1956, 1 CO 30/56, OSPiKA 1959, C 246, s. 505.

⁶³ Orzec. z dnia 25 III 1958, 2 CR 451/57, OSN 1960, z. I, s. 46; uchwała

Postępowanie niezgodne z zasadami współżycia jest niekiedy czynem niedozwolonym rodzącym obowiązek odszkodowania. S. N. orzekł: „Na każdym obywatelu ciąży obowiązek dążenia do nieszkodzenia innym. Wypływa zeń nakaz zachowania takiej ostrożności, jakiej każdy człowiek w społeczeństwie przestrzegać powinien, aby drugim szkody nie wyrządzić. Naruszające ten zakaz działanie lub zaniechanie osób fizycznych, jak i prawnych, stanowi winę w znaczeniu obiektywnym, uzasadniającą z mocy art. 134 k. z. odpowiedzialność sprawcy szkody, o ile można mu przypisać zły zamiar lub niedbalstwo. Stosownie do tych zasad odpowiedzialność może ponosić osoba, która mimo że nie miała obowiązku strzeżenia rzeczy, jednakże swoim zachowaniem dopuściła do przywłaszczenia rzeczy przez nieznanego sprawcę”⁶⁴.

Jak widać z powyższego przeglądu, dorobek S. N. w omawianym okresie w dziedzinie zasad współżycia wolny jest od braków, na które m. in. zwracaliśmy uwagę w poprzednim naszym artykule, aczkolwiek glosatorowie niejednokrotnie nadal stawiają S. N. zarzuty, że dla rozstrzygnięcia danej sprawy zbędne było uciekanie się do zasad współżycia, gdyż była wystarczająca podstawa słusznego rozstrzygnięcia w konkretnych przepisach prawnych⁶⁵. W sumie jednak dorobek ten stanowi poważny krok naprzód w kształtowaniu roli zasad współżycia w prawie PRL.

z dnia 24 XI 1959, 3 CO 17/59, OSN 1960, z. II, s. 109. Przy okazji warto zwrócić uwagę na uchwałę całej Izby Cywilnej S. N. z dnia 3 IV 1957, 1 CO 4/57, OSPiKA 1957, C 2, s. 2, w którym S. N. stwierdza, iż zapis na sąd polubowny między podmiotem gospodarki uspołecznionej a krajowymi podmiotami gospodarki nieuspołecznionej nie narusza zasad współżycia społecznego.

⁶⁴ Orzeczenie z dnia 30 VIII 1958, 2 CR 772/57, OSPiKA 1959, C 291, s. 619. Por. też tamże głosę A. Ohanowicza do tego orzeczenia. W orzeczeniu z dnia 16 VIII 1956 (IV CR 261/56, PZS 1957, nr 1, s. 49) S. N. orzekł: „Stosownie do ujęcia zasad odpowiedzialności w k. z. sprawca szkody odpowiada na zasadzie przepisów o czynach niedozwolonych wówczas, gdy z pokrzywdzonym nie łączył go żaden stosunek prawny i obowiązek odszkodowania wynika z samego faktu wyrządzenia szkody, lub też gdy szkoda wyrządzona w ramach istniejącego stosunku prawnego (np. stosunku pracy) jest następstwem takiego działania lub zaniechania sprawcy, które stanowi samoistne naruszenie ogólnie obowiązującego przepisu prawa, bądź zasad współżycia społecznego”. Tę samą myśl wyraża też orzeczenie z dnia 15 III 1956, 2 CR 207/56, OSPiKA 1958, C 20, s. 40.

⁶⁵ Na przykład glosa S. Białka do orzeczenia z dnia 15 III 1956 r., 2 CR 207/56, OSPiKA 1958, s. 41; glosa A. Stelmachowskiego do orzeczenia z dnia 24 XI 1954, 2 CR 1136/54, OSPiKA 1958, s. 638–639, i inne.